

В.М. Варцаба

кандидат юридичних наук
(УМВС України в Івано-Франківській області)

УДК 343.974

ДОПИТ ЯК СПОСІБ ОДЕРЖАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОРГАНІЗОВАНУ ГРУПУ

Описано процедуру підготовки і ведення допиту: від формулювання предмета допиту, складання детального плану і переліку питань для різних учасників допиту – до розробки загальної тактики дій слідчого при допиті.

Ключові слова: допит, організована група, банда, лідер, організатор, учасник, тактичний прийом.

Описана процедура подготовки и ведения допроса: от формулировки предмета допроса, составления детального плана и перечня вопросов для разных участников допроса – к разработке общей тактики действий следователя при допросе.

Ключевые слова: допрос, организованная группа, банда, лидер, организатор, участник, тактический прием.

In the article is described procedure of preparation and conduct of interrogation: from formulation of the object of interrogation, working out of the detailed plan and list of questions for different participants of interrogation – to development of general tactic of actions of preliminary investigator at an interrogation.

Keywords: interrogation, organized group, band, leader, organizer, participant, tactical reception.

Постановка проблеми. При розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими групами, особливе місце займає допит, що дозволяє слідчому одержати найбільш повне уявлення про все, що трапилось [1, с. 319]. Допит можна уявити як процесуальну форму спілкування, змістом якої є одержання інформації, що стосується розслідуваної справи [2, с. 14]. Допит є найбільш поширеним способом одержання доказів. У той же час допит – найскладніша слідча дія, що потребує від слідчого високої загальної і фахової культури, глибокого знання психології людини [4, с. 3]. Утаювання і перекручування інформації допитуваними зумовлюють необхідність активності та наступальності слідчого при допиті, щоб він не виступав у ролі простого реєстратора відомостей, які йому повідомляються [3, с. 10].

Мета статті – розкрити особливості і специфіку підготовки та ведення допиту учасників організованого злочинного угруповання (далі – ОЗГ) з метою одержання вичерпної інформації про причини й обстави-

ни злочину.

Виклад основного матеріалу. Особливості допиту у справах про злочини, що вчиняються ОЗГ, багато в чому зумовлені колом тих обставин, які необхідно з'ясувати слідчому (предметом допиту). Причому необхідно зазначити, що предмет допиту визначений предметом доказування у кримінальній справі. У справах про злочини, вчинені організованим злочинним співтовариством, особливості предмета допиту полягають саме у встановленні тих даних, що належать до групового суб'єкта злочину, групових дій, даних, що дозволяють не лише констатувати факт учинення злочину групою, але й одержати про неї максимально повне уявлення, індивідуалізувати роль і вину кожного з її учасників [5, с. 356]. Відповідно, дуже важливо одержати відомості про організаторів і керівників злочинного співтовариства (групи), а від них – про цілі його створення, про обсяг злочинної діяльності, його структуру, способи залучення нових членів, корупційні зв'язки тощо [6, с. 135-136].

Формулювання предмета допиту має важливе методичне значення. У криміналістичній літературі мали місце спроби виокремлення типових обставин, що стосуються предмета допиту різних учасників організованої злочинної діяльності. Так, В.І. Шепітько до предмета допиту організаторів (керівників) злочинної групи відносить такі обставини: 1) у кого виник задум організації злочинної групи; 2) яка злочинна діяльність передбачалася; 3) хто є учасником злочинної діяльності; 4) які способи використовувалися при вчиненні злочинів; 5) чи брав участь у вчиненні злочину сам організатор, які його функції; 6) якою є ієрархія у злочинній групі; 7) якими є засоби конспірації; 8) чи мали місце корумповані зв'язки, хто надавав допомогу в існуванні злочинної групи; 9) якими є способи залучення до злочинної групи нових членів; 10) які канали одержання розвідувальної інформації; 11) у чому полягали дії групи захисту; 12) яким чином були одержані злочинні доходи; 13) як здійснювався розподіл незаконних доходів серед членів злочинної групи; 14) чи мали місце конфліктні стосунки у групі; 15) чи були конфлікти, протистояння з іншими угрупованнями.

Деякі інші обставини названі стосовно предмета допиту виконавця: 1) у вчиненні яких злочинів брав участь допитуваний; 2) у чому полягали його дії; 3) хто був ініціатором злочинної діяльності; 4) яким чином розподілялися ролі у злочинній групі; 5) чи здійснювалося планування злочинів; 6) яким чином приховувалися злочини; 7) які стосунки у допитуваного з іншими учасниками групи; 9) чому вчинював злочини [7, с. 33-34].

Т.В. Авер'янова зазначає, що при допиті організаторів (керівників) злочинного співтовариства слід прагнути встановити: як і у кого виник намір організації злочинної групи, за яких обставин, що стало спонукальним мотивом до цього, у якій послідовності реалізовувався задум; яка

злочинна діяльність передбачалася, яка насправді здійснювалася; епізоди злочинної діяльності, їх конкретні учасники, чи брав безпосередньо участь у вчиненні злочинів сам організатор; у який спосіб (способи) вчинялися злочини, як було обрано або розроблено спосіб, з якого джерела була одержана інформація про нього, у кого з членів співтовариства був досвід застосування цього способу; те саме щодо способів приховування злочинної діяльності; структура співтовариства, наявність спеціалізованих блоків в організації і способи конспірації, способи і прийоми взаємозв'язків; матеріально-технічне оснащення співтовариства; озброєння; транспортні засоби, засоби зв'язку, конспірації; способи залучення нових членів співтовариства, зв'язки з корумпованими елементами в державних та інших структурах, склад групи прикриття, її діяльність, канали одержання розвідувальної ("наводка") та іншої інформації; група (блок) захисту, склад, дії; виконавців, їхню всебічну характеристику, факти ексцесу виконавця і реагування на них; осіб, що порвали зі співтовариством, їхню характеристику, реагування інших на "відступництво"; майно, гроші і цінності, здобуті злочинним шляхом, розподіл їх між членами співтовариства, частку організатора, наявність загального майна, грошей ("общак"), їхнє призначення, витрати, поінформованість членів співтовариства про злочинні "прибутки"; особистісні стосунки в співтоваристві, конфлікти, способи їхнього вирішення, систему покарань; наявність конкуруючого "лідера", його стосунки з керівником [5, с. 358-359].

Предмет допиту може бути конкретизований за такими обставинами: 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину); 2) вина обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину; 3) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують і обтяжують відповідальність; 4) характер і розмір збитку, заподіяного злочином, а також розмір витрат установ охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння; 5) причини й умови, що сприяють учиненню злочину (статті 23, 64 КПК України). Зазначені обставини наповнюють певним змістом залежно від процесуального положення допитуваного (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений).

Предмет допиту залежить від характеру розслідуваного злочину. Стосовно злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, можуть бути названі обставини, що мають надзвичайно важливе значення по даній категорії злочинів. До типових обставин можуть бути віднесені: 1) організований характер злочину: механізм злочинної події; яким чином вчинялися злочини, їхня тривалість, поширеність; наявність злочинної діяльності постійного характеру; планований характер злочинної діяльності; прагнення до розширення сфер діяльності; використання вогнепальної зброї і засобів зв'язку; наяв-

ність контактів із співробітниками правоохоронних та інших державних органів та ін.; 2) наявність і склад організаційного формування: кількість учасників злочинної діяльності; ієрархічна структура злочинної групи; наявність розподілу ролей; форми взаємодії в злочинному угрупованні; стабільність складу групи, правила поведінки в групі та ін.; 3) базовий елемент злочинної діяльності ОЗГ: господарсько-економічна діяльність членів угруповання; участь у тіньовому бізнесі; місця зосередження ядра і членів злочинного формування; незаконна діяльність групи; зв'язки злочинної групи з підприємцями і злочинним світом; місце угруповання в кримінальному середовищі; прикриття злочинної діяльності легальними структурами; участь членів злочинної групи в політичній діяльності тощо.

В.П. Корж пропонує під час допиту підозрюваного (обвинуваченого) встановлювати такі обставини: склад ОЗГ і функціональні ролі її учасників; хто є організатором створення (формування) ОЗГ та її керівником; хто є виконавцем злочинів і хто забезпечує безпеку ОЗГ і кримінальної діяльності; хто з учасників входить до керівного складу ОЗГ; протягом якого часу функціонувала ОЗГ; коли кожний учасник увійшов до складу кримінального колективу і скільки часу перебував у ньому; як між собою були пов'язані члени ОЗГ; чи був розроблений спеціальний план захисту від викриття і хто його розробляв; у чому конкретно цей план виявився; чи існував зв'язок із корумпованими працівниками органів влади і управління і в чому він конкретно виявився; хто розробляв кримінальну технологію економічного злочину; хто обирав об'єкт злочинного посягання; хто розробляв план вчинення злочину і здійснював підготовчі заходи, у тому числі розподіляв ролі, навчав прийомам вчинення злочину і способам їх приховування; хто виробляв загальну лінію поведінки на слідстві у випадку провалу, які та кому конкретно надавались поради; хто розподіляв злочинні здобутки і як вони легалізовувались ("відмивались"), зокрема грошові кошти, інше майно; які стосунки рядових членів ОЗГ з керівництвом ОЗГ, організатором злочинної діяльності; у чому конкретно полягав план підготовки вчинення злочину та його спосіб; як і ким вивчалась обстановка вчинення злочину; чи використовувалась наявна обстановка або корумповані чиновники створювали сприятливі умови для проведення злочинної акції; які перешкоди були виявлені при підготовці до злочину і як вони були усунуті; які заходи передбачалось вжити до приховування слідів злочинної діяльності; які взаємостосунки в ОЗГ, чи є суперечності і конфлікти між членами групи; хто з учасників має організаторські здібності, а хто відрізняється слабким характером, схильністю до підкорення; хто з членів ОЗГ менше за інших брав участь у злочинній діяльності, а хто проявляв особливу активність; хто був у дружніх (родинних) стосунках з організатором ОЗГ; хто з учасників групи отримувал найменшу частку злочинного

здобутку тощо) [8, с. 338-339].

У криміналістичній літературі пропонуються питання, які необхідно поставити обвинуваченим (підозрюваним), їхнім родичам, знайомим, друзям для того, щоб установити приналежність обвинувачених (підозрюваних) до банди:

А. Ті, що стосуються факту озброєності банди: 1) яка конкретно зброя була в розпорядженні членів банди: вогнепальна, пневматична, холодна; її настановні дані (тип, марка, зовнішній вигляд, маркувальні позначки, наявність дефектів), чи перероблялася вона, і якщо так, то в чому це полягало; 2) чи перебувала ця зброя в постійному користуванні у членів банди або вона зберігалася централізовано і видавалася безпосередньо перед учиненням чергового злочину, а потім вилучалася; в останньому випадку – де зберігалася зброя, ким видавалася, чи мав цей порядок постійний характер або з'явився вже в процесі злочинної діяльності банди; якщо так, то з якої причини; чи усі члени банди знали про цей порядок використання зброї, і якщо хтось не знав, то з якої причини; чи були факти порушення цього порядку, і якщо так, то конкретно з чиєї сторони й у чому саме вони полягали, як на це реагував лідер банди; 3) у кого з членів банди і яка конкретно зброя перебувала в постійному користуванні, де вона зберігалася, чи було це місце постійним або змінювалося; якщо так, то в зв'язку з чим; 4) чи мали члени банди відповідний дозвіл на носіння і зберігання зброї або користувалися нею нелегально; 5) який був канал надходження зброї в банду; чи була вона куплена (коли, у кого, де, за яку ціну), викрадена (де, ким, коли); яким чином придбавалися боеприпаси для вогнепальної зброї; 6) чи є особи, які не входять до складу банди, що мали відомості про наявність у членів банди зброї, місця її зберігання, способи придбання; якщо так, то хто саме, яким чином одержували такі відомості; 7) чи використовувалася зазначена зброя будь-ким із членів банди в зв'язку з обставинами, не пов'язаними з їхньою злочинною діяльністю; 8) яким чином члени банди, що не мають зброї, могли бачити її в інших членів банди: при проведенні дозвілля, при роздачі зброї лідером перед черговим злочинном, у процесі розбійного нападу або за інших обставин; 9) чи проводився напередодні нападу інструктаж лідером банди про застосування зброї на місці події; у чому саме він полягав, чи питання про застосування зброї вирішувалися спільно під час обговорення плану нападу.

Б. Ті, що стосуються факту стійкості банди: 1) який склад банди в динаміці, яким він був спочатку, хто і коли вибував із банди або ставав її учасником; 2) якщо в процесі функціонування банди хтось вибував із її складу, то з якої причини; чи було це пов'язано з бажанням покінчити зі злочинною діяльністю, арештом за конкретний злочин, із появою розбіжностей з лідерами банди, бажанням "відколотися" і створити власне

злочинне угруповання або з інших причин; 3) де, коли і з приводу чого познайомилися учасники банди; чи базувався наявний між ними зв'язок на основі спільної злочинної діяльності, родинних, етнічних (земляцьких), загальнопрофесійних, дозвільних або інших відносин; 4) чи мала місце в банді певна структура (ієрархія), хто був лідером, чи існував поділ членів банди на групи, що здійснюють певні функції, наприклад, готування і планування злочинів, безпосередній напад, протидію розслідуванню; 5) яким чином підтримувалася дисципліна в банді, чи існував порядок безумовного підкорення лідеру, чи мала місце система покарань і заохочень; якщо так, то в чому конкретно вона виявлялася; 6) чи здійснювалося планування конкретних злочинів, у чому воно полягало, чи розподілялися при цьому ролі учасників банди, мали вони для учасників банди постійний або тимчасовий характер; чи змінювалися вже розроблені плани, і якщо так, то з якої причини й у чому конкретно; 7) чи було спільно використовуване майно, у тому числі автотранспортні засоби, зброя, засоби маскуванню зовнішності, одяг, загальна грошова маса (обшак); де воно зберігалось; хто ним розпоряджався; 8) чи проводили учасники банди спільно дозвілля; де, як, у якому складі; чи тренувалися зі стрільби, у єдиноборствах; якщо так, то де, коли, хто був присутній при цьому з числа осіб, що не є членами банди; 9) кому з числа своїх близьких обвинувачені розповідали про свою приналежність до злочинного світу, порядки, що існують у банді, висловлювали своє невдоволення; 10) чи мали обвинувачені намір на вчинення цілої низки злочинів і чи розраховували на спільну злочинну діяльність протягом тривалого часу.

В. Ті, що стосуються факту об'єднання осіб для вчинення нападів на громадян або організації: 1) хто першим висловив думку про створення банди і з якою метою, де, коли, хто при цьому був присутній; 2) яким чином йшов пошук майбутніх учасників банди; хто конкретно займався цим питанням; які були критерії добору; 3) яка інформація про майбутню злочинну діяльність повідомлялася обвинуваченим при вступі до банди; 4) чи добровільно погоджувалися обвинувачені брати участь у майбутніх розбійних нападах або були змушені погодитися через якісь конкретні обставини; чи були особи, що відмовилися вступити в банду після ознайомлення з її злочинними намірами [9, с. 123-125].

Крім того, пропонуються питання за певною програмою: 1) для встановлення лідера організованої злочинної групи; 2) для встановлення ролі особи як активного учасника ОЗГ; 3) для встановлення ролі особи як другорядного учасника ОЗГ.

При розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, до допиту необхідно старанно підготуватися. Підготовка до допиту передбачає вивчення матеріалів кримінальної справи, вивчення особи допитуваного, планування допиту. Це пов'язано із складністю розслідування злочинів, що вчиняються ОЗГ, великою кількістю

і специфічністю обставин, які необхідно з'ясувати. Планування допиту є завершальним етапом його підготовки. Тому важливого значення набуває прогностична діяльність слідчого, використання рефлексивного мислення (мислення за іншу особу) [10] та управління. За допомогою такого мислення слідчий передбачає обрання допитуваним відповідної позиції, варіанти відповідей на ті чи інші запитання.

При допиті лідерів і членів організованих злочинних груп виникають в основному дві групи ситуацій: 1) відмова від давання показань; 2) повідомлення неправдивих відомостей. Зокрема, типові різновиди поведінки затриманих, підозрюваних, а потім і обвинувачених, часто зводяться до відмови від дачі яких-небудь показань, малопереконого заперечення своєї вини. Така позиція пояснюється прагненням виждати час, дізнатися за допомогою контактів у місцях утримання під вартою, через захисників та іншими можливими способами суті доказів, наявних у слідчого, і з урахуванням цього скоригувати свою позицію при закінченні розслідування [11, с. 583]. Слідча практика свідчить, що організатори, лідери і найбільш активні члени ОЗГ відмовляються давати показання без адвоката, з його ж приходом посилаються на ст. 63 Конституції України (імунітет свідка).

Тактика допиту підозрюваних (обвинувачених) при розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, відрізняється певними особливостями, використанням специфічних тактичних прийомів. Важливим тактичним прийомом є пошук у ланцюзі обвинувачених (підозрюваних) "*слабкої ланки*". У криміналістичній літературі зазначається, що це можуть бути особи, які займають у групі невисоке, підпорядковане становище, які потрапили в банду через безвольність, матеріальну залежність від лідера, компромат. Ці особи повинні допитуватися в першу чергу, тому що від них більше шансів одержати правдиві показання. Якщо на цих осіб мають вплив лідери групи або вони просто бояться, потрібно спробувати роз'яснити непорядну роль лідера із втягування допитуваного в члени групи, прагнення лідера уникнути покарання шляхом перекладення вини, використовувати наявні внутрішньогрупові конфлікти) [9, с. 114].

Інтерес становить тактичний прийом допиту, заснований на використанні конфліктної ситуації, що існує між членами організованої злочинної групи. Причому такий конфлікт може бути додатково спровокований і самим слідчим. У злочинній групі може бути дві тенденції: 1) спрямована на зміцнення стійкості і згуртованості її членів; 2) спрямована на її роз'єднання та створення нового угруповання. Друга тенденція залежить від наявних суперечностей і конфліктів, підставами для виникнення яких можуть бути: невдоволення розподілом злочинних доходів; дискримінація з боку лідерів; невдоволення встановленими ними дисциплінарним порядком, системою покарань,

спробами позбутися неугодних осіб; підозри в утаюванні частини викраденого, претензії на ступінь наближеності до лідера, особисті неприязні стосунки, претензії окремих членів групи на лідерство; суперечності між "дідами" і тими, хто нещодавно вступив у члени угруповання; підозра у зв'язках із правоохоронними органами або конкуруючими злочинними угрупованнями; протидія лідера прагненню покінчити зі злочинною діяльністю або, навпаки, прагнення "відколотися" і створити власне злочинне угруповання та ін. [9, с. 115].

У криміналістичній літературі зазначається, що позитивний результат досягається при першочерговому допиті таких категорій підозрюваних: осіб з найменшим ступенем участі у вчиненні злочину (тому що, розказавши правду, вони можуть претендувати на роль свідка або пособника, а не співвиконавця); осіб із найменшим злочинним досвідом або найменшим досвідом перебування під слідством, тому що такі особи схильні переоцінювати ступінь поінформованості слідства, а з огляду на більш скромну участь у діяльності організованої злочинної групи можуть сподіватися на поблажливість суду при одночасній наявності побоювань, що їм доведеться відповідати за злочини інших членів групи; осіб, що перебувають у конфлікті з іншими членами організованої злочинної групи та її лідерами, тому що вони менше відчувають страх перед системою покарань в організованій злочинній групі через особисті неприязні стосунки з особами, що уособлюють цю систему, і тому вважають себе внутрішньо вільними від зобов'язань перед іншими членами групи; лідерів організованої злочинної групи або активних членів групи, тому що вони у ряді випадків з корисливо-егоїстичних мотивів не схильні враховувати інтереси інших учасників організованої злочинної діяльності взагалі, можуть прагнути до полегшення своєї долі і применшення ролі у вчиненні злочину, а тому спроможні на визнання вини у показаннях [60, с. 249-250].

На нашу думку, М.П. Яблоков справедливо вказує, що послідовність допиту при декількох затриманих виконавцях визначається з урахуванням наявної про кожного з них оперативної-розшукової і слідчої інформації (ступеня вини, стійкого чи нестійкого становища в групі, образи на ватажків тощо). Якщо серед затриманих є ватажок групи, то іноді допит може починатися і з нього, що допомагає потім більш продуктивно допитати виконавців та інших членів групи [6, с. 136].

Тактика допиту осіб, що беруть участь в організованій злочинній діяльності, передбачає використання раптовості при провадженні даної слідчої дії. Тому існує думка, що доцільним є негайний допит на місці затримання або безпосередньо після доставки підозрюваного у відділ внутрішніх справ, поки він перебуває в стані розгубленості і своєрідного "оглушення", не побудував систему висування неправдивих версій, не продумав свою позицію на допиті і найчастіше схильний говорити правду [9, с. 114].

У процесі допиту членів організованої злочинної групи ефектив-

ними можуть бути: пред'явлення доказів, оголошення показань інших осіб, результатів слідчих дій, постановка різного роду запитань. Дані тактичні прийоми можуть набувати специфічного забарвлення. Зокрема, не слід пред'являти ніяких доказів доти, поки допитуваний не буде допитаний по обставинах, пов'язаних з цими доказами, а його показання – запротокольовані. До пред'явлення будь-якого доказу повинен бути забезпечений його "запас міцності" шляхом обмеження можливості допитуваного яким-небудь засобом завдати шкоди джерелу доказів або самому доказу [12, с. 246].

При допитах свідків і потерпілих рекомендується використовувати схеми місця події та орієнтуючі об'ємні фотознімки місця події, з метою уточнення окремих показань або нагадування обстановки місця події. У багатьох випадках у процесі допиту це буде стимулювати отримання повних відомостей про обстановку та обставини події злочину [13, с. 267]. Окрім цього, на нашу думку, важливим є виготовлення та використання під час допитів свідків чи потерпілих схем злочинних зв'язків членів організованих формувань, схем розташування виконавців злочинної події, схем взаємодії з членами ОЗГ тощо.

Висновки. Отже, тактика ведення допиту учасників організованої злочинної групи передбачає низку прийомів із застосуванням різноманітних підходів і методик, що включають формулювання предмета допиту, складання детального плану і переліку питань для різних учасників допиту тощо. Їх знання і вміння застосовувати необхідні для слідчих, які хочуть отримати потрібну для слідства інформацію.

Бібліографічні посилання

1. *Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И.* Курс криминалистики / Под ред. Н.И. Порубова. – Мн., 2000.
2. *Порубов Н.И.* Научные основы допроса на предварительном следствии. – 3-е изд., перераб. – Мн., 1978.
3. *Бахин В.П., Когамов М.Ч., Карнов Н.С.* Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы). – Алматы, 1999.
4. *Шепитько В.Ю.* Допит: Наук.-практ. посібник. – Х., 1998.
5. *Аверьянова Т.В.* Особенности расследования преступлений организованных преступных сообществ // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. – М., 1997.
6. *Яблоков Н.П.* Расследование организованной преступной деятельности: Практ. пособие. – М., 2002.
7. *Шепитько В.Ю.* Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х., 2002.
8. *Корж В.П.* Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: Монография. – Х., 2002.
9. *Расследование бандитизма: Метод. пособие.* – М., 2000.
10. *Богинский В.Е.* Рефлексивное управление при допросе: Учеб. пособие. – Х., 1983.
11. *Руководство для следователей / Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова.* – М., 1997.
12. *Гурев М.С.* Убийства на «разборках» (методика расследования). – СПб., 2001.
13. *Коновалова В.Е.* Убийство: искусство расследования: Монограф. – Х., 2001.

Надійшла до редакції 27.06.2011